

Bizkaiera zaharreko ablatiboaz

Joseba Andoni Lakarra

BIZKAIERA ZAHARREKO ABLATIBOAZ

JOSEBA ANDONI LAKARRA *

1. SARRERA

Zeinnahi hizkuntza itxuraldatuaz eta bestelakotuaz joan ohi da, dakigunez, atetiko mugarri eta euskarririk jartzen ez zaion neurrian bederen. Itxuraldaketa hori ez da forma berean ematen, hiztunak bere kasa utziaz, hizkuntza mintzatzen den lurralde guztietan, ez eta abiadura berdinez aldaketak gailentzen diren tokietan ere. Izaten diren aldaketen hedaduraren eta kronologia ezberdinaren ondorioz hizkuntzaren lurraldeen zatiketa eta sailkatzea ematen da, hizkuntz geografilarien mapetan isladatu nahi ohi den bezala hizkuntz berdintasunen (isoglosen) bitartez

Isoglosak ikustean lehendabizi harri gaitzakeana zera da, esaterako elkarren gainean doazen bi ez ditugula ia sekula edireten; ez dugu, adibidez, *uzen/izen*, *-ea/-a*, *deutsut/dizut*, eta beste zenbait fenomenorenak gonbaratzea baino (1). Honenbestez, dialektoak, euskalkiak nahiz besteak, honako edo halako hizkera usadio-tan oinarriturik asmatu-erako eraiketak direnez gero, ezin argi-ago dagoke hizkuntz mapetan beren arbitrariorotasuna, edota beste ikus-puntu batetik, hitzarmenen fruitu direla.

Izan ere, hizkera moeta baten bilakaera dialekto bihurtzeko ez dago azken finean zeinnahi dialektok «nazio hizkuntza», «literatur dialekto» edota «A hizkera» duenetik urrutiegi: halakotasun batzuek hobesten, eta bultzatzen, dira lurralde batetan, nahiz eta lurralde horren zatiren batetan edo gehiagotan usadio ezberdinak izan. Honela, lurraldea eta hizkera lotzen dira zeharo bata bestearen lagun eginik etorkizunerako, lurralde eta hizkera konkretu horiek etorkiz *imperio* eta *zibilizazio hizkuntzatarako* hautatuak izan ez arren.

(*) Lan honen egileak Eusko Jaurlaritza ren beka bat du.

(1) Orain arte esandakoaz ikus bidez Mitxelenaren *Lenguas y Protolenguas, Sobre el pasado de la lengua vasca* (batez ere honen 2. atala «La interpretación de las diferencias dialectales») eta «Lengua común y dialectos vascos» in ASJU 1981, 289 eta hur.

Dialekto zein hizkuntza, ofialkuntza lortu duen hizkera ofizialtasunak atxikirik daraman estandartasunaren eta batasunaren bila doa. Batasun prozesua aitzina dedin neurrian hizkera berriaren sistema koherenteago eta hertsiago dateke baina era berean sistema horrek —zehatzago, polisistema horrek— lehen zituen zenbait ezau-garri direla arkaismoak, direla hautapen bereziak, galdu eta ezabatu dituzke (2).

Interesgarria iruditzen zait honen adibide bat ikertzea, hizkuntzaren morfologiaren historiarako izan dezakeen garrantziaz landa hizkuntz askatasunaren izenean guztiena den hizkera batuaren kontra noiz behinka ateratzen direnei aurre emateko, oraindik horren beharrik balitz bederen; edozein dialekto izan bait daiteke euskara batua bezain txikiratzaile (2 bis). Izan ere Mitxelenak arestian erakutsi duen bezala.

«Desde hace años, acaso desde finales del siglo pasado, ha hecho estragos el deliberado empeño de confundir el vizcaíno con lo que yo he llamado... hipervizcaíno, formado con sólo aplicar la regla que sigue: algo es vizcaíno de lengua si y solamente si sólo aparece ahí y falta en las demás variedades de la lengua (de la cual se sigue suponiendo, sin embargo, que es dialecto el vizcaíno); si no se alcanza esa perfección extrema, siempre deseable, algo es vizcaíno en la medida en que tiene menos copartícipes, o en otras palabras, en la medida en que no es vasco común» (3).

XIX.mendea baino lehenagoko bizkaitar testurik irakurri duen orok dakikeenez Mogel, Prai Bartolome eta Añibarrorenetan eta hauek eraikitako literatur bizkaieran idatzi zuten geroagokoenetan agertzen den ablatibozko paradigma (sing.-rik/-tik, pl.-etarik/-etatik) aski berria da euskalki horretan. Oso bestelakoa dugu 150 urte lehenagoko Kapanaga eta Mikoletaren liburuetan agertzen dena, bai formen aldetik —hor diren zenbait forma ez zituzten ezagutzen eta haien ordez beste batzu zituzten (-rean, -tarean)— eta baita funtzioen aldetik ere.

(2) Ikus Mitxelena art. cit. 307. orrian.

(2 bis) Ikus Mitxelena «Guipuzcoano y vasco» in BAP 1960, 236-238.

(3) Art. cit. 300.orrian.

	SINGULARRA	PLURALA
BIZIGABEAK	—REAN	—ETAREAN / —ETARIK
BIZIDUNAK	—GANIK	

KAPANAGA (1656)

		SINGULARRA	PLURALA
BIZIGABEAK	ARRUNTAK	—REAN	—
	Leku izen propioak eta leku izenak	—RIK	—
BIZIDUNAK		—	—

MIKOLETA (1653)

	SINGULARRA	PLURALA
BIZIGABEAK	—TIK (inoiz —TI)	—ETATIK (inoiz —ETARIK)
BIZIDUNAK	—GANIK (inoiz —GANDI)	

MOGEL (*PERU ABARKA*, 1802 AURRETIK)

Taula hauek ikustean laster antzeman daiteke alde batetik literatur bizkaiera iritsi baino lehen zegoen usadioen aniztasuna (are soilik hiru urteko tarteko testuetan ere) eta bestetik literatur hizkera batek bere estandartasuna eta betierakotasuna direla kausa nola estali diezaigukeen gainjartzen zaion sistimaren iragana (4).

Bestalde, dialekto batetan eman daitezkeen aldaketak ezaguna den legez, besteekin partaidetzan edota haietarik bereizirik gauza daitezke. Bizkaiera zaharreko ablatibo sistiman ematen direnak lehendabiziko sailekoak ditugu; *ditu(z)* eta *zituzan* bezalako formak gaitzestea *dauz* eta *ebazan* bezalakoak hobetsiz bigarrenekoa (5).

Izan ere ablatiboa eta asoziatiboa (—GAZ) ziren XVI, XVII eta XVIII. mendeetan bizkaierazko deklinabidea beste euskalkietakoetarik gehien urruntzen zutenak; gainera ablatiboak besteak baino gehiago, azken finean —KINEz osaturiko asoziatiboak bizkaieraz hitzegiten den lurralde askotan arruntak bait dira pluralean; —AKAZez osaturikoen partaidetzan badira ere.

Horregatik, XIX.mendeaz geroztik —REANEz egindako ablatiboak desagertzean (6) bizkaieraren deklinabidea besteenetarik oso hurbila dukegu, 1968an markatu ziren bideetarik ia edozein bezain hurbil.

Azkue eta Mitxelena izan dira, dakidanez, —REANI buruz aritu izan diren ikerlari bakarrak.

Azkuek «alguien, nada, en realidad, ciertamente, algo entonces» itzuli zuen bere 1905-1906ko hiztegian *arean*; hiztegi berean *-reanen* leman «(B, arc) desde, de, sufijo casual de ablativo... Es el sufijo -EAN con la R eufónica. En el precioso libro de *Refranes y Sentencias* se encuentra este sufijo casi en cada página. Otros autores an-

---

(4) Ez gara hemen literatur hizkeraz beraz ari, astiro bada ere aldatuaz bait doa, ofizialtasunak arazo hauetan trebatua ez den hiztun arrunt bategan sortzen duen betierekotasun inpresioan baizik.

(5) Ikus *Sobre el pasado de la Lengua Vasca*, 20 eta 37 eta art. cit.

(6) Paradigmaren ardatz nagusitzat, jakina; badira egungo egunean ere zenbait askaismo soltetan atzizki hau gordetzen duten bailarak bizkaierazko lurraldean (ikus aurrerago beste dialektoetakoez). Alabaina ia ezinezkoa litzateke haien bitartez bizkaiera zaharraren deklinabidea eraikitzea eta are benetazko ideia bat egitea ere. Bidenabar esan dezadan Gernikaldean (horrelakorik gordetzen ez den lekuan) Mungia edo Txoriherrikoen hizkeraz galdetuz geroz berehala aipatu ohi dutela haien *arean bere* eta *arean ez, guztiz* nabarmena egiten bait zaie.

tiguos, como Capanaga, Garibay y Micoleta, lo traen también. Añíbarro lo recuerda a veces. No será extraño que todavía se oiga en las estribaciones del Gorbea» eransten zuen.

1923an *Morfologian -rean* erabili zuten idazleen zerrenda luzatu zuen Barrutia erantsiaz eta beste zenbait ohar interesgarri eginaz forma horren usadio eta kronologiaz. Berak dioenez; 1) Denborarekin *-reanek -ik* forma berriagoa hartzen du *-reanik* pleonasmoa sortuaz eta hori da Barrutia eta Añibarroren erabilera. 2) Bonapartek 1858an argitaratutako Laudioko dotrina izan zen forma pleonasmodun hori erabili zuen azkena; 3) Lokatibozko beste kasuei (inesiboa, ablatibo berria eta direktiboa) aitz, *-gan* tartizkirik gabe eranstentzen zaie bizidunei ere (7).

Mitxelenak bere *Fonética Histórica Vascan* alde batetik hegoaldean (Landucci eta gipuzkera zaharrean (Tolosako 1619ko bertsoak atzizki honek *-ren* aldaera zuela erakutsi zuen; bestetik bizkaiera, gipuzkera, goinafarrera eta behenafarrera modernoetan oraindik gordetzen diren *-reanen* bitartez osaturiko formak (*albo-rengo* eta *gaineandu* eta bien eratorriak) (8).

Landuchioren *Dictionarium Linguae Cantabrigiae (1562)*ri jarri zion hitzaurrean eta «Lengua común y dialectos vascos»en ere markatu zuen *-rean* ez zela soilik bizkaieraz ematen: lehenengoan «¿Hasta dónde llegaban por ejemplo hacia el este en el siglo XVI el ablativo en *-(e)rean* y el proscutivo en *-ti* empleados tanto por nuestro vocabulario como por los textos vizcaínos de los siglos XVI y XVII?»; bigarreanean «*-rean*», de, desde «es a todas luces un arcaísmo cuyas huellas se descubren también en otras partes» (9).

---

(7) *Morfología vasca*,² 322.orrian. Ikus *-reangori* buruz 94.orrian. Ez bide zuen lehen pasarte hau begien aurrean «Al exponer el arcaico *rean*, primero en el Diccionario y luego en el TRATADO antes citado [*Morfologian*], se le pasó a su autor advertir que así como otros sufijos locativos (el inesivo, ablativo y directivos) reciben el infijo *gan* cuando han de referirse a seres animados, el arcaico *rean* no se agregaba a ese infijo. Por lo menos no hay ejemplos que acrediten su uso y sí de lo contrario, como en *lelengo gurasoetarean*, de los primeros padres (Capanaga, 71-25), *geure arerioetarean* de nuestros enemigos (Ibid., 44)» idatzi zuenean «Evolución de la Lengua Vasca»n 89.orrian. Autokritita soilik hiztegiaren kasurako zen beharrezkoa. Markatzekoa da aipatu azken artikulua honetan «El arcaísmo en la declinación» atalean (88-89.or) soilik *-rean* aztertzen dela.

(8) F.H.V. 119.or eta hur.

(9) *Dictionarium*aren hitzaurreko 38.orrian eta art. cit. 301.ean.

Urquijoren *Refranes y Sentencias*en edizioaren hitzaurrean 281.a (*Ator<r>en baxen ur<r>ago narrua*=«El cuero más cerca que la camisa») aztertzean berriz ukitu zuen gai hau, *atorren* erronkarietaz bezala gonbaraketazko genitiboa zenez ikertzeko; formaz berdintsuak izanik ere, bere ustez funtzioaren aldetik errazagoa litzateke *-reanen* laburpen ezaguna (ikus beherago) izatea (10).

Lan honetan ablatibo sistema horrek XIX.mendearen lehendabiziko laurdenean literatur bizkaiera sortu izan zuen historia ikertzen saiatu naiz hortarako ezagutzen nituen materiale guztiez baliaturik; ahalik eta zehatzen jokatu nahi izan dut iturrien aldetik atera ditudan ondorioak oinarritzeko alde batetik, eta inork, beharrezko ikusiko balu, ematen dudan formen corpusaren arabera alda, luza edo zehatz ahal ditzan; hau dela eta aurkitzen nuen forma oro ematen saiatu naiz.

2. ABLATIBOA 1600 AURRETIKO TESTUETAN

-REAN da ablatibo singularraren forma nagusia 1600 baino lehenagoko testuetan.

a) Landucciren *Dictionarium Linguae Cantabricaen* (11) 13 aldiz agertzen da: ahitarse el estomago. *vrđabilerean gaiça euqui*, conualecer de dolencia. *dolenciareâ conualecidu*. coxo de pie. *erre-na oynereâ*, de aculla. *veste lecorean*, debaxo. *azpirean* (B-k azpian), de coraçon. *viosçerean*, del todo. *guztirean*(B-k guztiz). descarrillar. *gurdi lequirean quêdu*, desconuenir. *conciertoreâ yrten*, de villa en villa. *villa vatereâ bestera* (B-k lecutica lecura, librar de peligro. *pelligururean libra[du]*, libre hecho de sieruo. *esclaburean libre eguina*. Erants bekizkio hauei «de alli. *arean*, de donde, *noreâ*, de donde quiera. *edonoreâ*, de fuera. *aterean*, dende. *arean*, de lexos. *vrđuti-rean*».

(10) «Preámbulo»aren 14-16.or.

(11) Mitxelena eta Aguden aipatu argitalpena. «B» = 2.eskua.

b) Garibairen errefracuetan (12) hirutan agertzen da, forma bakarria izaki funtzio honetarako: A12 *Ez oera, ez oerean gora* = «Ni á la cama, ni de la cama para arriba», honen aldaera den B 18n *Eç oe-ra, Eç oe-rean gora* = «Ni á la cama, ni levantarse della» eta B36an *Naarra ondere-an çorroç* = «Quiere decir que el espino desde su nacimiento es siempre agudo».

c) 1596ko R. S.en askozaz ugariagoa da atzizki hau, Azkuek erakutsi bezala (13) 82.ean *Tacoc deroat dodana neure echerean çejara* = «Para melleua lo que tengo de mi casa al mercado», 147.ean *Hurrutirean boluara dator hura* = «De lexos al molino viene el agua», 175.ean *Escuonerean emayona* = «De buena mano buena dadiua», 176.ean *Escurean haora oquelea galdu doa* = «De la mano a la boca la tajada se suele perder», 219.ean *Olloac biraporean arrauçea ta ez ollarrerean* = «La gallina del papo el hueuo y no del gallo», 232.a *Ezconçea ta aguincea çerurean jatorguz* = «El casamiento y mando del Cielo nos vienen», 273.a *Gaçean, gaçean ta ez Ybarguengorean* = «De la sal, de la sal, y no de la de Ybarguen», 279.ean *Arecherean artera ecandu gaxtoa arçaytenda* = «Del roble al ençino se toma mala costumbre», 313.a *Garagarylean nesqa ezarc alborean* = «En Iulio echa la moça del lado», 337.ean *Osoen aorean oq(ue)lea bereon* = «Tâbiê es buena la tajada de la boca del lobo», 345.ean *Osoac vere araguirean jan ezeuan* = «El lobo de su carne no comio», 360.ean *Surean quehea jayo doa* = «Del fuego el humo nasçer suele». 364.eon *Suadan lecurean queheac hurten eban* = «Del lugar do ay fuego salio el humo», 368.ean *Hosaylean hurteyten daro[a] arçac leçereâ* = «En Hebrero salir suele el Osso de la cueua», 378.ean *Ydia adarerean ta guiçona hizerean* = «Al buey del cuerno y al hombre de la palabra», 411.ean *Areçac Mayazean aunz bal[ç]aren ezneren, ta aquio veti betesequien ezneren* = «Rescibe en Mayo leche de la cabra negra y siempre continua de la leche q(ue) tiene cria de dos años», 436.ean *Vgarajoen trisquea leorrerean ezera* = «El salto de la rana De lo seco a lo húmedo», 513.ean *Eznea guria ta odola erreorean atera neban ta ezer yrabaci ez neçan ta ene beychua galnezan* = «Leche, manteca y sangre saque de la teta, y nada no gane y perdi mi vaquilla». Erants bekizkie 558 *Ylbeeran ereyn ceguic arean*, 182 *Ezcur berereango ciya* = «Del mismo arbol la cuña», 228 *Matrazu orrec hurte[n] ezaban carcaj orretarean* = «Esse birote no

---

(12) Zubiaur eta Arzamendiren argitalpena.

(13) LGEVko argitalpen facsimila A. Irigoienen sarrerarekin.

salio de essa aljaba», 327 *On erechiac vrrutireâ dacus* = «El aficionado de lexos vee», 428 *Ciria da guextoa zur berereangoa* = «Mala claiuja es la del mismo madero», 436 *Hordia ganic ençindu çe eguic arean* = «De borracho no fies nada» eta iraganeko euskal Arkadiaren berraurkitzaile okerren batek garai urrezko hartarako *a posteriori* lematzat ezarri nahi digun 73. *Çeguic ezer Hendorea ençun artean bestea* = «No hasgas nada Alcalde hasta oyr al otro». (13 bis).

d) *Textos Arcaicos Vascosen Mitxelenak* bildu zituen testuetan honako adibide hauek kausitzen dira: *Etorri san aurqui atetirean Eneco Pagoetaco bere arma gueçi barriacas...* (160.or, Andramendiko idazkiak), *Iausi da cerurean arria* (75.or Milia Lasturkoren eresia, 9.lerroa), *Cerurean jausi da abea* (76.or id 27.lerroa), *Hermadadea arean doa negarrez* (93.or «Sandailia» 11.lerroa) (14) eta, *Ni N.neure borôdate gustirean voto egitêdot...* (143.or San Franziskoko 3.ordenako profesio formula).

(13 bis) Irakur bitez esate baterako J. Lasaren *Florilegio de proverbios y refranes antiguos*, Zarautz 1982 eta Gernika, *cuna de la democracia vasca*, Zarautz 1978 (batez ere XXI.atala «¿Conoció el fuero de Bizkaya la división de poderes?»). Ez nekike zein den surrealistago esaten.

(14) Bidenabar balada horren testua irakurgarriago egiteko posibilitate bat —ez dakit zenbatetakoa, ordea— azalduko dut hemen besteren iritzien zai; aipatuko dut, haatik, hemen tratatzen dugun lerroaren komentarioan Mitxelenak «Difícilmente podrá ninguna conjetura introducir algún sentido razonable en un verso tan irremediabilmente corrupto» diola nire proposamenaren alde eman diezaikedan baimenagatik. *Ec envinda estiquicha esan ez* (13) da aipatzen dudana lerroa. *Ec* duda gabe gaurko (eta orduko) *ez*-en grafia hutsa baino ez da; gogora bedi *gauca* eta *guicon* bezalakoak ugari direla euskal testu zaharretan; *envinda* *envin* + *da* (= «eta») zatitu behar da ene ustez; *da* forma gehiegi agertu ez arren testu zaharretan, markatu behar da TAVen agertzen den bakarra *Sandailiaren* 10.lerroko *Nola zirarrez da ala zendalez*-en agertzen dela hain zuzen ere. *Envin* ez da eskuizkribuko *e*- bat eta zazpi palutxo markatzeko forma bat baizik. Posible diren konbinaketa guztien artean *-mun-* da ziur asko irakurri behar litzatekena (Cf. 12. lerroko *emunez* eta 5. eta 6. lerroetan ere aurkitzen diren hemengo bezalako paralelotasunak). Hurrengo pausua Mitxelenak *esan ez*-i buruz aipatzen dituen irakurketa eta esannahi posibletarik (*esanez*, *esan ez*) bat hautatzea da. Nire ustez *esanez* irakurri beharko litzateke aurrean doan guztia delarik *Hermadadeak* esaten duena: «Anso Garciac gasteluori emun ez/Ez emun, da *estiquicha* esanez», beraz. Duda gabe gelditzen zaigun zatia da zailena; ene ustez hori zatitzeko formarik probableena *es-tiquicha* litzateke. Zer dugu *tiquicha* hori? Ezaguna da txistukarien gibelesko ahostunak ahoskabe bihurtzen direla; orduan *ez* + *d*— genuke. Alabaina *diquicha* ere ez da forma ulergarria; beste irakurketa aldaketa ezagun batekin (*qu = gu*) testua irakurterrazagoa egingo litzaziguke ...*ez digu-icha*» *esanez*. Ene ustez orain arte eman pausuen arabera ateratzen den egituran («Ez emun da ez digu *icha*» *esanez*) *icha* horretan objektu zuzena espero behar

Ikus ditzagun orain usadio orokor honek dituen salbuespenak:

e) 1596ko Betolazaren *Doctrina christiana en Romance y Basquencen*: (15) *vioz gustiric* (1), *pecatuen captiverioric* (1), *arerio de ungueaganic* (1), *gach gustiric* (2), *Maria Birgineaganic* eta *aric etorricoda* (3) aurkitzen dugu eta soilik *hilaren arterean* (3 eta 4) ikerzen ari garen morfemarekin.

f) Landucciren aipatu liburuan: de ay. *orreren*, de aquí. *onenen*; -REANen aldaera baino ez den hau agertzen da Tolosako 1619ko bertsoetan ere (vide sarrera).

g) RSko 542ean *Vrrineric ospea, erricoa obea*. Hau da bilduma honetan aurkitu dudak *-rikekin* formatu ablatibo singularreko bakarra; salbuespen portzentaia oso da txikia beraz, batez ere erre-frauak alde batetik eta bestetik bilduak izan daitezkeela pentsatzen badugu. Marka bedi 544 *Huhuñerean hoxtuac bulea* non oraintsuago *-gan(d)ik* esperoko genukeen (15 bis); 536ko *Hordiaganic*-i buruz ikus beherago.

h) Zumarragaren 1537ko gutunean (16): *ene gorayñciac eman vjte eta alaan eta orayndo obato dagujela oneric aurrera guztioac*.

---

dugu, horrela eskatzen bait du *digu* «(no) nos ha (dado)» horrek. Niri bururatzen zaidan hurbilena *idia* da. Behar diren aldaketak (ch = di) inola ere ez dira zailak esplikatzen, ez aurkitzen beste testuetan ere: cf. Mikoleta 33 <Bacla> (= bada), cochino. <edarrria> (= charria), dejar. <ecdi> (= echi), 34 <emonelite> (= emon dite), mucha cosa. *mutua* edota 27. or. <celo> (= edo). Puerto Hernanik dioenez lapurrek ohostu zutena *idia* izan ez zen arren markatu beharrezkoa iruditzen zait aldaketa hori ez dela inola ere ezinezkoa ahozko transmisioan eta gehiago gainera *zalagarda* eta *zirarez* hitzekin gertatua ikusi ondoren (vide Mitxelena 94 eta 95. or.); gainera *idia* ohostutakoaren ordaintzat ere nahi zezakeen Hermandadeak. Dena den ohar luze honen hasieran esan bezala hau ez da posibilitate bat baizik eta besteren iritziaren zai gelditzen naiz. Bestalde —eta irakurketa berriekin jarraituaz— Peru Abendañokoren eresiko (TAV 79) *Yzarragati gora elcian joeala, deian* (= *clcian* eskuizkribuan segurki) irakurtzea proposatuko nuke; *deian* = «clamando» orain arte proposatu diren beste posibilitateak baino egokiago iruditzen zait kontestu horretan eta epika erromanikoen paraleloak aurkitzea nahiko erraza.

(15) Mitxelenaren argitalpena.

(15 bis) Azkue ez bide zen konturatu exenplu hontaz 7.oharrean aipatu pasartean —*reanek gan* ez zuela onartzen frogatzeko pluralezko formak ematen bait ditu soilik.

(16) Mitxelena, Tovar eta Otterren argitalpena.

Beharrezkoa iruditzen zait ohartzea testu honetan agertzen den ablatibo bakarrak *denborazko* esannahia duela, Alzola, Mikoleta, eta Zubia-Lezamizekin ikusiko dugun bezala xehetasun honek berebiziko garrantzia izan bait zezakeen forma bat edo besteren alde.

i) Andramendiko idazkietariko (17) *Gustioc artu dabe bereçat orayngani[c] betico, Eneco Pagoetaco da acheguin ta baesoan bere naguçiari legues: Ochoa Onsaluch, agur, agur-i* buruz (h)-n aipatu denborazko kutsua erabakitzaile da ene ustez.

j) Arrasateko erreketaren kantako... *an daz Presebal ylic/Juanicotegaz lagunduric,/Chibuluen ospe bagueric,/Ez vrrun Malogue-nic-en -rean* ez aurkitzeko arrazoia Maloguen leku izen propioa izatean datza. Cf. Mikoleta *Flandesic* (31), *Italiaric* (31) *Salamancaric* (31) baina *garui enerean* (33), *zurirean <surrireran>* (33), *calabriada-reanic* (34).

Pluralari dagokionez, markatzekoa da corpusa oso urria dela eta ondorio sendo gehiegi ateratzen uzten ez duena, naski. Garibairen eta R. S.ko errefracuetan ez dago ablatibo plural batere. TAVen bildu 1600 baino lehenagoko testuetan ere ez dut horren alerik arrapatu. Alabaina baditugu zenbait exenplu Betolaza eta Landucciren lanetan:

a) Betolazaren dotrinan singularrean *-rik* izaki nagusi (*arte-rean* arkaismo bat zuen, dudarik gabe) pluralean espero bezala *-tarik* da forma bakarra: *pensamentu deunguetaric* (1), *verba deunguetaric* (1) eta *deseo deûguetaric* (1).

b) Landuccirenean *-etaren* eta *-etarean* aurkitzen ditugu: *cual de los. vietaren çeyn*, *cual quiera de dos. vietaren edoçeyn*, de cada parte. *alde guztietareâ*.

Forma bataren zein besteren alde lekuko kopuru berdina egon arren mende hontan XVII.mendeko testuek garbi adierazten dute ene ustez *-etarean -etaren* zela Bilbo aldeaz (? , vide infra Mikoleta) at erabiltzen zen forma nagusia.

---

(17) TAVen argitaratua beherago aipatu Arrasateko erreketan, Bizkaiko amodiozko poesia eta 1619ko Tolosako bertsoak bezala.

3. XVII. MENDEKO TESTUETAN

a) Bizkaiko amodiozko poesia batetan: *Ta atera ebelaco vere eserean/Errencore andiac erneçitean* (TAV 122), or., 9.lerroan).

b) 1619ko Tolosako irain bertsoetan: *Consolatu oy da Profetissarequin/Escuren duela Alferiz Machin* (TAV 127.or, 22.lerroan). Ikus FHV 119.or.

c) 1638an Domingo Lopez de Heguiari Iuan Bautista de Açola y Muncharazek Ondarribiako guduan izan zuen garaipena ospatzeko paratu zizkion bertsoetan (18) -REAN, -RENIK nahiz -RIK aurki ditzakegu: *guiçonau egonda, señaladuric,/Iaunen escurean, gobernaduric* (19), *Betoz alcandorac, ene cofrearean* (161), *Beste Moysenbat, cumareanic* (17), *sartu citeanean, ondar ybayan/Franciatic ecardeçan, eurac aldean,/Viciçac osassunac, esperança andiac* (116), *Achinatic dituz, merceduac/cegaiti ditueçan, garbi, escuac* (173).

Kasu honen bost agerraldietan hiru morfo ezberdinetaraino ikusteak ez digu idazlearen idazkera (eta bere atzean zegoen garai hartako hizkera) anarkikotzat jo eta edozein arautik aske zegoela erabakitzen bultzatu behar. Alde batetik (cf. supra Arrasateko erretetaren kanta eta infra Mikoleta) *Francia* leku izen berezia da eta horrenbestez ezin zezakeen -REAN hartu, Cf RS 273 *Ybarguen-gorean* baina ez *Ybarguen-erean*. *Achinak* denbora kutsua izanik ezin bestekoa zuen -RIK hartzea. Aipatzeko gelditzen zaigun *cumareanic* hortaz pentsa dezakegu pleonasmoa *metri causa* sortu zela; ohar bedi *-ric* behar duela puntu (berria) egiteko *señaladuric gobernaduric*, eta *Hespañagaiticekin*. Dena den poeta ez zen hortara ausartuko herrian lehenagotik erabili ez balitz. Dakidanez hau da -REANIKen lehendabiziko agerraldia.

Mikoletaren *Modo breve para aprender la lengua vizcaina* (1653) dugu mende honetako hurrengo testu ezaguna. Honako ablatibo singularreko formok aurki daitezke bertan: de cerca. *urrerean*, de aqui. *onerean*; *Platica lehengoa, oerean Xayguiteco goxean* (27), *Flandesic etorri sirea* (31), *Besteac dira Italiatic etorriac* (31), *Au ta sillac etorsan Salamancatic* (31), *Noric ecarri dous pasteloc* eta honen ihardespén den *Urian dan pastelerea garuienerean* (33), *Esar-*

---

(18) A. Arejitaren argitalpena in Iker Atalak 2.

su surirean (<surriieran>) serren da berroago goxetaraco (33-4), Betor edaten, beste beyñatan calabriada-reanic (34).

Goxeti(c) Flandesic, Italiaric eta Salamancarici buruz ikus go-rago Arrasetako erreketaren kantan.

Forma nagusia, denbora kutsudun eta leku izenotaz at, -REAN da dudarik gabe; alabaina badugu -REANIK bat ere. *Noric* formari dagokionez esan dezadan ez dudala 1700 baino lehenagoko testuetan gonbara diezaiokegun beste formarik eriden Landuchioren de donde (quiera). (*edo*)*noreâ* salbu.

Interesgarria iruditzen zait Mikoletaren usadio hau Betolazare-narekin gonbaratzea. Bigarren honek ikusi dugunez singularrean ere -RIK formak ditu erabiltzen eta -REAN ez du *artereanen*, arkaismo gisa, baino gordetzen. Mikoletaren testuak, bestea baino 57 urte berriago izan arren hark baino itxura zaharragoa du aztertzen ari garen alderdi honetan. Hau ez litzateke zailtasun larriegia baldin eta suposatzen badugu bizkaieraren bi azpieuskalki ezberdinen, bata berritzaileagoa bestea kontserbatzaileagoa, ordezkari direla. Alabaina ez dakit nola esplikatu daitezkeen emaitzak biak bilbotarrak zirela eta hango euskara erabiltzen zutela pentsatuaz, baldin eta hizkera polimorfoa (19) ez bazen behintzat. Azken hau ez da ezinezkoa XVI. mendearen bukaerarako nolabaiteko garrantziko hiria bait zen Bilbo; haatik iruditzen zait honekin ez dela korapiloa askatzen ez bait dakigu zein zen *rikdun* azpieuskalki berritzailea eta zein aldaketaren zuzenbidea espazioan, edota Bilboz kanpo beste non ematen zen-(R)ik.

Mikoletak bere *Metodoa* bukatu eta hiru urte beranduago argitaratu zuen Martin Otxoa Kapanagako lizentziatuak bere Ripaldaren itzulpena. Liburu hau da agerraldi corpus zabalagoa duena 1700 baino lehenagoko testuetan eta hara hemen bere formen sailkapena:

-REAN: *erraçoena cerdan iaquin daguianerean* (prol. 4), *eduguiten deuociñoa/bioz guztirean* (3), *gacherean libradu* (5), *ilaen arterean* (6), *arean etorricoda* (6), *vizituzala ilaen arterean* (11), *Zerren eguinçituçan gauza guztiaç eçerbere eçerean* (28) *Çerren emaiten daben gloria bere graçiarean vrtaiten eztabenari* (29), *Gu erredi-*

---

(19) Koine izan nahiz ez izan. Euskal diasporatako koineetaz ikus Mitxelena *Sobre el pasado* 19. orrian eta infra Limako 1761eko bertsoak.

mietarren pecaturean eta libracerren eriozarean (30-31), Zein gacherean esatendoçu (38), Leelengo partea artuçan Angeru san Grauielen salutazinorean (40), Elexeen vssançarean (41), Eguerdirean aurrera (58), Berau eguiteco obligaziñorean zein persona dago libre (58), Ondo prinzipalmentee leelengorean (63), arean vrten gura ezebala (88), lengo confesinorean orainguino (90), Ea onstudabeenz cantidaderenbat laguneen aciendarean (108), libradu daguiala egunatan erioça desastradurean (122), eta arean iausten echi cedeguiola ildin artean, eta libradu daguiala Infernurean (123), echerean vrten daguianean (124), cerurean vrtiguiric (126), o- (128) bra egin-dituçanac goxerean (129), ac bururean lepora ifinten dabena (138), Estoleac(cein da Sacerdoteac ifinten daben idunerean (138), idunerean bularretara (139), il gura ebeen arterean (143), iaguiten çala aen gorpuz santua sepulturarean (145), Christiñauac negareguingodau cizpuru andiagaz eta biocerean (151) Finean burua eresi, eta arimea gorpucerean bidaldueban (152).

-(R)IK: *gueure pecatuaganic/eta arerio deungueaganic (3), deungaro eguiteaganic (3), Maria Virgineaganic (6, 10), Ama elexa san-teaganic (26), Zelan iaio alçaatean Maria Virguineaganic (30), Demonioaganic, infernuaganic (38), santa Ysaueleganic (40), Saluea noganic icassi çenduan (40), Ez Iauna zerren aen magestadeaganic (43), vera ganic veralan vrtigui (50).* Guztietan *-gan-* aurretik daramatela.

-REANIK: *pecatu confesadu ditueçan guztiac areanic ona (88), alper egotereanic (126).*

Ondorio bezala esan dezakegu **-REAN** dela ablatibo singularreko forma bakarra bi salbuespenekin: 1) *-gan* morfema hartzen duten izenak (ez beti bizidunak) zeinei **-RIK** eransten bait zaie, eta 2) **-REANIK** pleonasmoa dakarten bi forma (% 6).

Azken bi salbuespenok ezin muga daitezke (Cf. *arean etorriconda, arean vrten gura ezebala*) ene ustez, arau zehatz batetara ere eta erakusten digutena zera da, mementu horretan gutxiengo laburra izanarren zabaltzen ari den usadio berriagoa (20), hurrengo zenbait testutan ikusi ahalko dugun bezala.

---

(20) «Martxan» zegoen aldaketa. Aldaketa moeta honetaz ikus bedi W. Laboven *Sociolinguistic Patterns*en (frantsesezko itzulpena *Sociolinguistique*, Minuit 1976) bildu lanak eta «La evolución interna de las reglas lingüísticas» in R. P. Stockwell v R. K. S. Macaulay eds. *Cambio Lingüístico y teoría generativa*, Madrila 1977.

1691an argitaratu zen Donostian Zubiaren dotrina; ez da bere alerik gordetzen eta Vinsonengandik aurrera Lezamizen *Vida del Apostol Santiago*on transkribatu ziren zatiak ezagutzen ditugu soilik (21). Dena den, uste dut zenbait ondoriotara iristeko materiale aurki dezakegula zati horretan:

-REAN: *iausizan arean* (420), *Infernurean libraetarren* (423), *ilaen arterean* (424) .

-REANIK: *ezerbere ezereanic* (421), *Gu becatuereanic* (423), *sagraduereanic* (423), *gorpucereanic* (424).

-RIK: *atzoric ona* (420), *Maria Virginea ganic* (423), *ez arimeaganic* (424).

Markatzekoa da lehendabizikoz pleonasmodun formak soilak baino ugariago direla, kopuru txikian bada ere. Gainera susmatzekoa litzateke -REANdun hiru formetarik bi (*arean*, *arterean*) arkaismoak ez ote ziren; hirugarrena (*infernurean*) eleiz hizkuntzako klitxea izaki baliteke —F. Castañosek zenbait genitibo zaharretarako baieztatu legez (22)— tradizio horri zor izatea forma zaharra mantentzea. -RIKdun formak, orain arte bezala bi taldeotan sar ditza-kegu: 1) Denbora kutsuzkoak; 2) -gan morfema aurretik dutenak.

XVII.mendean badugu oraindik beste dotrina bat *Viva Jesus* (23) hitzekin hasten denez gero horrela deitu ohi zaiona; leku eta urte gabe argitaratu zen eta A. Arana, Vinson eta Urquijok (24) azaldu dituzte beren iritziak horren hizkuntzaren zahar kutsuaz eta beste liburu zaharrago baten berrargitalpen izateko posibilitateaz. Laburtuaz, Aranaren ustez mendebaleko bizkaieraz idatzirik dago eta Kapanagaren dotrina baino zaharrago litzateke; Vinsonek ez du azken hau onartzen, batez ere bokalearteko -v-ak direla kausa; Ur-

---

(21) J. A. Aranak argitaratu ditu orain facsimilean (vide «Euskara darraren...» TAVEko zatikazko argitalpena eta zenbait errata zituen Vinsonen argitalpenen geroztik.

(22) Ikus bedi Florentino Castaños, «El genitivo en vizcaíno antiguo» in BAP 195K7, 60-69. Baieztapena, «el examen de los textos parece indicar que las formas con -r- más antiguas, están mantenidas por tradición eclesiástica; aparecen al menos en aquellas partes en que el respeto al texto fijado debe ser mayor», 61.orrian.

(23) Mitxelenaren argitalpena.

(24) Azken honek laburtzen ditu aurrekoen iritziak bere «Cosas de antaño: las sinodales de Calahorra»n, bere aldetik V. J. en aditzaren azterketa erantsiaz. Vide RIEV 335.or eta hur.

quijorentzat hizkuntzaren aldetik Kapanagarena baino zaharragoa litzateke baina testu hau ez litzateke zaharragoren baten berrargitalpena baizik. Aditza izan zen Urquijorentzat zahar kutsurik handiena —Kapanagarenarena baino handiagoa— ematen ziona: «Lo que me inclina a creer que el vascuence del pequeño catecismo de que trato es más arcaico que el del Capanaga es, que encontramos en él frases en las que en el verbo *edin figura como auxiliar no de subjuntivo, sino de indicativo... No deja de ser curiosa la variedad de verbos auxiliares que este catecismo emplea: pues en él vemos: *Iaci* SIDIN *Infernuetara*; *erresucitadu* CEN; *padecidu* EBEN; *Igo* EGUIEN, etc. Pero a veces, *edin aparece, no como auxiliar, sino como verbo fuerte o sintético, con significación de «hacerse» «llegar a ser», francés *devenir*, lo que no recuerdo haber visto en ningún otro texto».

Mia ditzagun orain bere ablatibozko formak:

-REAN: *peligru ascotarean* (3, mugagabea), *solbarda ezquerrecorean* (3), *ezerean vrteiten dogunean* (3), *oherean jaiguietyen garenean* (3), *esebere eserean* (4), *libreetaco pecaturean* (6), *arean etorrico da* (8), *vioz gustirean* (15).

-RIK: *Marie Virgineaganic* (8), *hileen arteric* (8), *Iangoicoaganic* (13).

-REANIK: *hondo confessaduzanereanic* (10).

Azkenik, XVII.mendearen bukaerarantz bizkaitar apaizen batek Gipuzkoa eta Arabaren kontra ateratako bertsoetan: *ce esta Guipuzcoa/guganic conseguidu* eta *Zerutic gaitean assi*. Lehendabiziko forma espero zena dugu bizidunekin garai honetarako; bigarrenaz esan behar dut prolatibotzat hartu behar ez bada ziur asko errata dela (25).

Pluraleko formentzat XVII.menderako lehenagoarentzat baino corpus zabalago, ugariago eta adierazgarriagoa erabil dezakegu; bestalde, datuak lehengo mendean baino ñabarragoak dira:

Pluralezko formak dituen lehendabiziko testua Egiari 1638an ateratako poesiak dira: *Vizcaico onetarinic* (12), *nola corretarinic urten*

---

(25) Testu honen edizioan egin direnak neurritik kanporakoak dira, zuzentzen errazak izan arren gehienetan, ANUARIO honetako beste lan batetan markatzen dudana bezala.

doquean (148). Biak -ETARIK formarekin, bata bizidunekin eta beste bizigabeekin.

Mikoletareen testuan eta TAVen bildutako laburretan ez dut —go-gora RS eta Garibai— pluralezko formarik aurkitu.

Kapanagaren dotrinan forma hauek eriden daitezke: *pensamentu deungaetaric* (3), *verba deungaetaric* (3), *gueure arerioetarean* (4), *Trinidadeco yru perssoneetarean* (30), *libradu gaguçala gach gustietaric* (38), *eta beste desgracia guztietaric* (38), *Zein da oraciñoetaric andiena* (38), *Eta oneetarean ecer eztaucala derechanac* (39), *apartadu vadidi ocassiñoetarean* (50), *Eta orreetarean norçuei gueiiago* (57), *eta goardetan gaituçan etorquizunetarean* (62), *Christoen mereçimentuetarean*, *eta santuenetarean* (67), *dacargula herenciaz leelengo gurasoetarean* (71), *virtuteen sustraiac*, *ceinetaric eta ernetan direan* (77-78), *Virtuteetarean zein da andiena* (78), *Zein guizonetarean da Iaun goicoen aurrean obago* (79), *ecer aetaric gura eztabeenac* (83), *conciencia pecatu guztietaric* (87), *pecatu eguiteco ocasino guztietaric* (98), *gauça guztietarean apartetaco* (119), *inex eguinbegui compaña deungaetarean* (126), *Sacerdoteen escuetaric* (144).

Oso zaila iruditzen zait datu hauen aurrean Kapanagaren ablatibo pluraleko formak sor ditzakeen erregela hertsirik bilatzea. Agerraldi kopuruan aldetik 13 dira -ETAREANenak eta 10 -ETARIK-enak, oso diferentzi laburra, beraz. Bestalde badira lehendabizi era batera eta gero bestera agertzen diren hitzak ere: *deungak* 2 aldiz -ETARIK hartzen du baina behin -ETAREANekin ikusten dugu, *guzti* 4 bider -ETARIKekin baina baita inoiz -ETAREANekin ere. Soilik era batera ALA bestera agertzen diren hitzak kontatzen baiditugu 11 dira -ETAREANekin doazenak eta 4 -ETARIKekin doazenak. Testu zaharragoei begiratuaz garbi dago -ETARIK zabalduaz doala; alabaina oraindik -ETAREAN da formarik erabiliena.

Gutxi dira Zubia-Lezamizen testuan agertzen diren formak: *Iauna iasizaitz/ceruetarean* (420,2tan) eta *Lau lecuetaric ceinetara* (424). Bidenabar esan dezadan berebiziko interesa duela -ETAREAN-dun formak «Coplas a la Encarnación y nacimiento de Nuestro Señor Iesu Christo»n ematen direla, garrantzitsua izan baitaiteke poesia horien etorkiez argi gehiago egiteko alegia, ez litzateke harritzekoa *Copla* horiek Zubiaren dotrina baino zaharragoak izatea *Marijesiek* izan duten arrakasta eta haren liburuaren zabalkundeari buruz ditugun berriak kontutan harturik.

Viva Jesusen honako formok irakurtzen dira: diferencietan ga-realaco Mauruetaric, turcuetaric, ta beste genero ascotaco genteetaric (2), gueure arerioetaric (3), pensamientu deungueetaric (3), Verba deungueetarean (3), deseo deungueetaric (3), gure arerioetaric (3). Ikus daitekeenez -ETARIK formak nagusi izateaz gainera -ETAREAN forma bat baino ez da agertzen eta bere fosiltasuna garbi dago deungueetarean baten alboan bi deungueetaric bait ditugu. Arrazoi bat gehiago ikus daiteke hemen, Vinsonen v-enaren alboan, V.J.en berankortasun erlatiboaren alde; gainera zorigaitz ez dugu 1.ko ediziorik aldatzen den bakarra grafia den erabakitzeke.

Gipuzkoarren kontrako bertsoetan forma bat agertzen da soilik, -ETARIKena bera: *Vizcayagaz Motricu[c]/noc euquean sinistu/frances oncia eugueala/belaetaric billoztu (26).*

4. XVIII. MENDEAN

Mende honetan burutu eta osatuko dira lehenagokoan hasten eta hazten ikusi ditugun zenbait aldaketa bizkaiera zaharreko deklinabide paradigmen zati hau erroitik aldatuko dutenak. Izan ere mende bukaerako testuak, eta Mogelen eta Prai Bartolomerenak bereziki, irakurtzean ez daia gaur eguneko usadiorako arraro edo ez ohizko egiten denik topatzen ablatibozko formei dagokienez

XVIII.menderako ezagutzen dudan lehendabiziko testua Arzadunen *Doctrina christianeen explicacinoa eusquera (1731)* da. Zorigaitzez ez dirudi lehendabiziko argitalpeneko alerik gordetzen denik. Julio Urquijok erosi zuen 1907an ezagutzen zen bakarra baina ez dugu hartaz berririk berak «Notas de Bibliografía Vasca». 1. «El catecismo de Arzadún»en (27) ematen zituen xehetasunez landa. Ordura arte ezagutzen zitzaizkion argitalpenak ematen ditu beste zenbaiten berrirekin. Azkenik, eta gure lan honetarako guztiz interesgarria dena, 1731 eta 1758ko bigarren argitalpena gonbaratzen ditu:

---

(26) *Billortu* Murugarrenen edizioan. Vide ANUARIO honetan 27.or. eta hur. *Vizcayagaz Motricu[c]*-i buruz.

(27) Vide RIEV 1907.

«La edición de 1758 está plagada de erratas de imprenta y contiene numerosas variantes cuya lista sería interminable. Por esta razón, pondré aquí, sólo, las principales:

Ed. 1731	Ed. 1758
Página	Página
13 CHRISTIANEEM arerioetaric	17 CHRISTIANEEM areriotaric
14 arterean Igoeban	18 artetic Igoeben
15 guizonazan	19 guizonadan
16 guestoai penea celan	20 gaistoai pena nolan
16 gacherean bendecatua	21 gachetatic bedecatua
17 dogula	22 degula
18 honreari	22 honrrari
20 beardau	25 beardu
21 becoquien	26 becoquier
27 ezer bere ezereanic ceimbat	32 ecerbere gañic ceinbat
29 guerretanzala	33 guelditenzala
43 alcarregaz	49 elcarregaz».

Begibistan dago lerroz lerro jarritako aldaerak bi eratakoak direla. Alde batetik daude *areriotaric*, *igoeben*, *guizonadan*, *becoquier*, errata hutsak; bestetik *artetic*, *gaistoai*, *pena*, *nolan*, *gachetatic*, *bedecatua*, *degula*, *honrrari*, *beardu*, *ecerbere gañic*, *ceinbat*, *guelditenzala*, *elcarregaz* jakinaren gainean egindako aldaketak. Azken hauen arteko ia guztien funtzioa bikoitza da: 1) testua «gipuzkoarragotzea» (*gaistoai*, *pena*, *nolan*, *degula*, *honrrari* *beardu*, *guelditenzala*, *elcarregaz*) eta 2) testua «modernotzea» (*artetic*, *gachetatic*, *ecerbere gañic*). Bi helburuak dira kontutan hartzekoak, noski, euskararen historia egiterako orduan: lehenengoak ene ustez *El Imposible Vencidok*, eta haren bitartez gipuzkerak, atera eta mende laurdenerako bizkaitarren artean zuen arrakasta eta eragina erakusten digu; bigarrenak Arzadunen dotrinaren bi argitalpenen artean igarotako 27 urteetan zer gelditu zen zaharkitua bizkaieraren bar-

nean. Ezin utzi dezakegu markatugabe gorago aipatu hiru berrikuntzetarik hirurak dagozkiola ablatiboari hain zuzen ere. Arzadun hil eta hamasei edo hamazazpi urte beranduago bere dotrina argitalpen berrirako «prestatu» zuenak «zuzendu» zituenak jadanik lehendabiziko argitalpenean arkaismo hutsak ziren zenbait -REAN(IK) izan bide ziren batez ere; eskapatu zitzaizkion, bai, hiru fosil (*arean etorricoda* 18, *ilen arter[e]an*, 35, *gacherean libradu* 40), baina argi eta garbi adierazi zuen, hori explizitoki egiteko inolako asmorik ez bazuen ere segurki, beretzat zein ziren eguna eta iragana. Horregatik ezin utzi dezakegu adierazigabe ezen liburuak, eta batez ere *unicumak* direnean, desagertzea penagarria bada, kasu honetan areago dela. Agertuko al da oraindik bere garrantziak ez bait luke, beste zenbaitekin gertatu bezala, zabarkeria eta ezaxolan erortzen eta ahazten utzi behar.

Hara hemen 1758ko argitalpeneko formen sailkapena:

SINGULARRA: *Espiritu Santuagañic* (18), *Maria Virgineagañic* (18 eta 19), *becoquigaganeric* (26), *ezquerreco alderic* (26), *puntaric...* *alderic escumacora* (26), *ococeric* (26) *sorbaldaric* (26), *becoquiric* (27), *solbardaric* (27), *oeric* (27), *echeric* (27), *nogañic* (31) *iñogaganic* (31), *beragañic* (31), *Ayteagañic* (31,2etan), *Semeagañic* (31), *ecerbere gañic* (32) *Maria Virgineagañic* (34), *oneric da deungaric* (47), *acenengo Confesinoric* (51) *eguin vioceric* (55), *vioz guztiric* (63), *oneric aurrera* (63); -TIK: *il(l)en artetic* (18 eta 20); -REAN: vide supra.

PLURALA: *gueure arerio[e]taric* (17 eta 26), *gachetatic libradu* (21), *verba deunguetaric* (26) *iru Personetaric* (30,33); *pelliburu guztietaric*, *alan arimacoetaric cein gorpucecoetaric* (40/41), *absolvietaco peccatuetaric* (49), *Damuari bioetaric* (52), *ocasino guztietaric da pelliburu guztietaric* (52), *confesorien oñetaric* (55), *ocasino guztietaric* (63). Forma guztiak -ETARIKi dagozkio, beraz.

Arzadunen dotrinaren lehendabiziko argitalpenetik sei urte betetzen zirela argitaratu zen euskal literaturaren historietan oraindik lekurik lortu ez duen liburu ia ezezagun bat; D. L. V.-ren *Liburu Virginia Santissimien Errosario Santuenaz* ari naiz. Bere hizkuntza,

---

(27 bis) *Diego Lorenzo de Urquizutzat* zedukan N. Alzola zenak (vide BAP 1968, 246 eta EGAN 1969, 104.or.) baina *Urquiza* dakar Jon Bilbaok s.v. Idazle berberaz ari dira nolanañi ere. Ez dut aurkitu ahal izan bere 1740ko liburua.

«Durangoco Vrico Debotobatec» (27 bis) egina izaki, aurreko liburuaren antz antzekoa da:

AB.SING.: *Jaungoicoen piedaderic* (5), *Jaungoicoagañic* (5), *MARIA Santissima gainic* (6), *alcanzetandira beraiñic* (6), *sarri da viozeric* (22), *eriozati da Infernuaric* (25), *euquidaizula gaurgaiñic* (28), *ez oneric aurre[r]a* (28), *criatura guztiac gaiñic* (28) *miseriordia andiric* (30), *gaguizuz Jauna gacherean libradu* (31), *zeure Semeagainic* (38 eta 40), *Jaiozanean zeugainic* (42), *Espiritu Santuagainic* (64), *gorpuz Santuagainic* (66), *ONERIC AURRERA* (77) *bere verbia Zeruric* (86), *bere dichia zeugaiñic* (87).

Markatzekoa da aurkitzen den -REANdun forma bakarra Arzadunec ere horrelaxe zekarrela; honen arrazoia, duda gabe, eliza hizkeraren fosila izatean datza. Txit nabarmena da transkribatu dudan 25.orriko lerroa ere: testu osoan agertzen den prosekutibo eta ablatibo singular nahaste bakarra da dakidanez, gero orokortuko zen fenomeno honen lehendabiziko agerraldia, gainera. Horrekin elkarturik doan *Infernuaric* ziur asko ez bide da errata hutsa baizik, kasu honek ez bait du -a-rik hartzen.

PLUR. *libretaco euretati* (13), *gueure viozetati* (14). *oyñ santuetaric* (15), *ocasino guztietaric* (33), *pecatuguztietaric* (35) *afecto duengetaric* (51).

Dakusagunez, pluralean aurreratuagoa zegoen jadanik bi kasu ezberdinen nahasketa, esanahiz ablatiboak diren lehendabiziko bi exenpluak formaz prosekutiboak bait dira (Cf. *eztabela urtaiten negarric gueure beguetati*, 13). Erants bekio *andronec bere viozeti*, 26 (Cf. *sarri da viozeric*, 22).

Ez dirudi Sebastian Gandara gernikarraren obra ugariegia izan zenik; orain arte soilik hiru gabon kanta eta Larramendiri zuzenduriko gutun bat ditugu argitaraturik (28) bere lanetarik eta euskarazko argitaragabeak ez dira Birjinari eta ardoari zuzenduriko beste hiru poema labur baizik (29).

Bere hizkuntz eredua aztertzen ari garen arlo honetan aski erraz erabaki daiteke, ordea, corpusaren murriztasuna gora behera.

(28) Vide Tellechea, Arana Martija eta Lakarra.

(29) Vide Arana Martijaren «Gabon Canta de Guernica de 1757».

AB.SING. (-RIK): *ceu yastea on derist/ceruric* (1757), *Angueruen ahoric/enzuna dinot nic* (1757), *quen bequit alboric* (1757), *quen zeuc gueugañic coitea* (1762), *eztia/dala berbera/bururicpera* (1764), *Agur Guernicaric* (gut. 1764), *sortu cineanic* (Ama Maitegarriari Zortzico 1768). Bi dira salbuespenak, *gutziz alegretan dituz/cerureanic* (Ama maitegarriari bere jaiozan, 1768), eta *esan seusquneti* (ibi); arkaismoa lehenengoa, berrikuntza (vide gorago) bigarrena.

AB.PL.: (-ETARIK): *estatoz alharic/escu charretaric* (1757).

Paradigma bera —baina inolako salbuespenik gabe— aurkezten digute 1754 eta 1758 artean osatu ziren Serapio Mugicak argitaraturiko *Ordenanza Municipalac Eusqueras Elecinuetaracoze* ere (30).

ABL.SING.: *empleo gustiac urtebarritic aurrera* (4.ahapaldia), *moradore gustiac erritic bottazeco* (6.ahapaldia), *lenagotic egonesquero* (ibid.) *ceiña batta dagguan debecausta Gueure, Erregue ganic* (12.ahapaldia), *izatteco onelaquac desterraubac errichonetatic* (ibid).

ABL.PL.: *Dattozarian Juezac Campoetatic* (2.ahapaldia), *onelaco Censuaren Erredencinua Alcatte Jaunaren, Errejidoren, eta sindicatubaren haciendettatic, da erri noblea, hizangodala libre da exempto onelaco Censuettatic* (9.ahapaldia), *Jai quendu, da reformautta dagozanettatic* (10.ahapaldia).

1759an hil zen Arrasaten Pedro Ignazio Barrutia eskribaua, ongi baino hobeki progotxaturiko eskribautzaren bitartez bildutako ondasunez at (31) *Acto para la Nochebuena* izentaturiko eskuizkribaua utziaz. Egilea hil eta 130 urte beranduago agertu zen Euskalzalén, bere arkaismoak sariztatzeko batez ere, Juan Carlos Guerrak atera kopia aski librea azkuerazko grafian. Testuaren eta bere merezimenduen goiti-behitiez aritzeko aukera ez denez gero, orijinala oraindik eskuraezina dela esatera mugatuko gara; garbi dago beraz, Guerrak kopiatzean hizkuntzaz ere lizentziren bat edo beste hartu bait zuen —ikus beherago— hemengo xehetasunen ba-

---

(30) Vide RIEV 1907, 731-733.or. Eibarkoa da testua.

(31) Interesgarria da guztiz autorearen testamentua eta haren amaz bere heriotzan eliza liburuan jarria gonbaratzea. Ikus J. M.ª Velez de Mendizabalen lana in J. A. Lakarra, *et alii, Gabonetako Ikuskizuna*, Gasteiz 1983.

tzu agian aldatu beharko liratekela orijinalaren behar bezalako eza-
gutza dukegunean; ezagutza horren faltan bihoaz oraingoz behin
behineko oharrok (32).

ABL.SIN.: *Ainbat bentura, nundik nik nundi* (13), *Doa gustia dator zeruti* (15), *Ordenadua zeru altuti* (17), *Ainbat bentura, mundi nik nundi* (18), *Donzella bategainik xaioko zala* (37), *Zerureanik dakart embajadea* (41), *Nola jaioko da Jaunori neugainik* (44), *Zugainik ausente* (6), *Jesusa xaioko da Virjineagainik* (74). *Ene bolsea arina beti, urrin neugainik dirua* (79), *Emeti Belenera dago bide luzea* (96), *Laster xaioko da Jesusa niganik* (107), *Iskuzu lo egiten zuaz emeti* (153), *Amorioak dakar zeruti Jesusa zuen artera* (160), *Bekatuaren poderiotik guztiok aterazera* (161), *Mundureanik apartaduta agan ibinzu gogoa* (163), *echetik nator egiten paseadea* (223), *Guganik orain eroan begi merezidu dauen doea* (248), *Ordu gaitoan ken zaitez orrik* (251), *Nere azurrak pedazaduta emeti jagi ezin non* (260), *Beste bat nago puntuti ona* (290), *Sekula iñok eztau ikusi onereango konturik* (335), *Donzella bategainik jaio dan infanteak* (362), *Adanen bekatuti ez ebela arean* (369), *Bera adoratzera zeruti xasi gara* (375), *Amorioak irizi zaituz zerureanik lurrera* (392), *Dicha gustia dator zeruti* (447), *Biozerean eman bekioz* (449), *Azkonararren azamarchoa ekarri dot menditi* (464), *Begizkorik ezteziguen bularchorean isegi* (465), *Zerureanik dator gure artera* (500).

ABL.PL.: *Xaun onen eskuetati* (448).

Singularreko 34 formatik 14 dira -TIdunak, 8 -GAINIKenak, 4 -REANIKenak, 3 -REANenak, 3 -TIKenak, *orrik* bat eta beste *one-reango* bat. Ziur asko -TIKak -TIdun taldeari erantsi behar zaizkio ez bait dira Guerraren errata edo aldaketa baizik (Cf. 13 eta 18-lerroak); honela singularreko formetarik erdiak lirateke -TIdunak. Beste taldeetako formei dagokienez kontutan hartu behar dugu pœ-

---

(32) Lehengo oharrean aipatu libururako prestatu nuen edizioaz aipatzen dut hemen, Latxagak agindu orijinalean oinarriturikoa ez bait da oraindik atera. Esan dezadan bidenabar XVIII.mendeko testuen artean Barrutiarenaren usadioa gertatzen dela askorekin arkaikoena. Ene ustez, garrantzitsua izan daiteke obra fetxatzeko, orain arte hartaz esan dezakegun bakarra 1760 baino lehenagokoa genuela bait da (Barrutia 1759an hil zen). Arrasate aldeko lurraldean arkaismuzalea ez bazen oso, *-rean(ik)* erabiltzen duen portzentaiaren arabera mendearen lehendabiziko hiru hamarkadetakoa behar zuen izan.

siazko testu baten aurrean gaudela eta forma zaharkituak erabiltzea izan daitekeela poetaren baliabideetarik bat (33).

Oso laburra eta istilutsua da Liman 1761ean Amalia erreginarene heriotza zela kausa ondu ziren euskal bertsoek eskaintzen dizkiguten corpora: *Vizcaico Mendiac burdinarian/Uretara gaur sorturic* (1.ko ahapaldia) eta *jodezunean/Ain biciro eta barruric* (9.ahapaldia) (34).

Askozaz aberatsagoa eta argiagoa da Olaetxearen dotrinatik (1763) atera dezakegun corpora: -(R)IK singularrerrako eta -ETARIK pluralerako, salbuespen bakar bat ere gabe.

SINGULARRA: *biotz guztiric* (5), *libradu gaguizuz gacheric* (7), *Maria Virginea ganic* (8), *ilen arteric* (8,14,16), *aric etorricoda* (8), *Virginea ganic* (13), *biotz guztiric* (16), *infernuric* (27), *leciño e onetatic* (34), 42, 47, 52, 54, 59, 61, 64, 66, 69, 71, 75, 77, 78, 81, 83, 87, 90, 95, 96, 99, 101, 104, 107, 108, 110, 112, 115, 119, 121, 125, 127, 135, 137, 146, 48), *Ecerbere ezeric* (50, 51), *ezer bere ezeric* (51), *Ceruric lurrera* (52), *infernuric* (53), *Maria Virgineaganic* (55), *Nosic ona* (57an 2tan), *sortuzanic ona* (58), *Gorputzaganic* (61, 63) *Arimaganic* (61), *Crutceric* (61), *biztu zanic* (65), *aric* (65, 67, 114), *eregen conbersacioneric* (75), *pecatuaganic* (85), *gacheric* (94), *Jangoicoaganic* (94/95, 96), *tabernaric* (104), *Companiaric* (109), *deungac ganic* (111), *daucanerit* (112), *davena ganic* (114), *escuric* (118), *Aita Eternoa ganic* (119), *Oneric Ona*, *adinonerit adin ona eta charrerit oharra* (121), *etseric* (121), *Dolore onetatic* (130), *ocasiñoeric* (132an 2tan), *onic aurrera* (143), *Ceuganic* (143), *Jangoicoa ganic* (145), *eridaric* (158), *Crutceric* (158), *escuric* (160), *berorreganic* (160), *mundu onetatic* (160).

PLURALA: *arerioetatic* (5), *guztietatic* (6, 16, 19, 33, 43, 47, 91, 94, 143), *santuetatic* (5, 118), *iruretatic* (26), *Iru personetatic* (26),

---

(33) Alabaina ez dira forma horiek beti *metri causa* sartuak gehienetan oso erraza bait zitzaion beren ordaina bilatzea. Normalak dira *-ganic* bezalako formak ordurako jadanik elkartuak eta fosilduak izango bait ziren; gauza bera *or-<r>ic-* en kasuan. *Onereangori* buruz. Cf. *Onerian, orrerian, arerian* Oñatiko eskuizkribuetan (vide J. Elorza, «Oinatiko Arrazola etxeko manuskritoak» in EUSKERA 1976, 179.a eta hur). Damurik izkribuok oraindik ez dira argitaratu eta ezin aztertu izan ditut lan horretan ematen diren zati hautatuatarik kanpo; zatiotarik badirudi dagoeneko —TIK zela jaun eta jabe.

(34) Bertsook euskal diasporako *koinean* idatziztat ditu Mitxelenak, «[en] un aire marcadamente occidental, entre vizcaino y guipuzcoano» (*Sobre el pasado* 19.or.).

Gurasoetaric (44), *falsoetaric* (66), *arimetaric* (72), *tentacinoetaric* (94), *ocasinoetaric* (104), *dancetaric* (104), *querelletaric* (109) *desgracietaric* (119), *Oñetaric* (135), *amabietaric* (141).

Juan Bautista Gamizen olerkietan (1773 baino lehenagokoak) (35) bi esenplu aurkitzen ditugu: *barcatu bearco duzu/erorean itzac* (Dabilcenchoac 17) eta *Yruñetic, gaur egunen* (Euscaraz gaiztoetan, 21). Bigarren honetaz ikus XVII.mendeko autoreen erabilkeraz egin oharrak gorago; lehendabizikoaz *eroaren* zuzentzeko irrika izan arren ere agian *Lectio difficilior*tzat dagoen bezala uztea hobeko genuke. Gogora bedi, gainera, *reanek* ez duela inoiz *gan* onartzen.

1758ko Arzadunen paradigmaren oso antzekoa da De la Quadrak bere 1784ko bi eskuizkribuetan erabiltzen duena, -RIK singularrean eta -ETARIK pluralean baina oraindik zenbait arkaismo pleonasmodun (-REANIK) eta jadanik berrikuntza batzu (-TI(K)) aurki daitzekela. Hemen ez dugu bere *Doctrina Christinaubarena* baino hустuko *Exercicio Santoan* erakusten duen usadioa zeharo berdina dela ikusi bait dugu.

ABL.SIN. -RIK: *gacheric* (2, 41, 42, 72), *Virginia ganic* (3, 4), *arteric* (3, 4, 50, 60), *aric* (3,100), *Jaungoicoa ganic* (7), *gustiric* (8, 44, 46, 53, 93, 99, 111, 112, 113, 121), *oeric* (9), *osoric* (9), *santuric* (11), *noric* (14), *aspiric* (14 2tan), *bularrereric* (14), *bateric* (14, 60), *becoquiric* (15,16), *sorbaldaric* (15), *ceruric* (16), *presondeguiric* (16), *besobururic* (15, 16) *estaduric* (16), *guganic* (17), *iñor ganic* (21, 24, 40), *nor ganic* (24, 25, 111), *semia ganic* (24), *gogorreric* (24), *Mra ssmia ganic* (25), *garbiric* (27), *pecaturic* (27), *erijotzaric* (27), *lengoric* (64), *asieraric* (65), *Erresurrecciónoric* (66), *dabeneric* (70), *paguetacoric* (70), *ceinbateric* (70), *sabeleric* (74, 79, 80), *oneric* (76), *urtebiric* (77), *urteric* (81), *hecheric* (85), *pecaturic* (94 3tan), *Demonioaganic*, *Mundubagañic*, *araguija gañic*, *gugañic* (104), *atoric* (113).

-TI(K): *Hechetic* (18), *ezerbereszetic* (23, 25, 37an 2tan), *gorputzetic* (27, 54) *sagradutic* (35), *Limboti* (78), *oficioti* (81), *vijotzetic* (114).

-REANIK: *crucerianic* (10), *istanterianic* (11).

Pluralari dagokionez, eta beste 1700etik aurrerako guztiak bezala, ez du jadanik -ETAREAN bat ere erabiltzen: *arerijoetaric* (1, 13.

---

(35) Jon Goikoetxaren 1983ko argitalpenaren arabera aipatua. Dirudie-nez euskal poesiak bere bizitzaren azken urteetan ondu zituen Gamizek.

14), *gustietatic* (9, 14, 82, 110, 114), *deunguetaric* (14 2tan, 91), *pecatuetaric* (24), *divinaetaric* (34), *gachetaric* (41, 46), *arcubetaric* (48), *iruretaric* (56), *laboretaric* (70), *charragoenetaric* (70), *onenetaric* (70), *gurassoetaric* (74), *bijetario* (84), *euretaric* (86, 104), *samarretaric* (89), *Oñetaric* (92), *onetaric* (94), *amabijetaric* (99), *charretaric* (102), *beguijetaric* (114), *ocasioetaric* (114), *eguiteetaric* (123). Ez dago garbi nola azal daitezkeen (beranduko zuzenketa?) 81.orrian biltzen diren *aguindubetati*, *Eleizacoetatic* eta *Capitaletatic*.

Arestian argitaratu ditu (36) Ander Manterolak *Octabas de la agonía de la/muerte y amargura de la/sentencia final en el tribunal/de Dios sacadas por M. Antonia/de Soloaga y Gerenagoena* (1787 baino lehen). Ezagutzen dudan lehendabiziko euskal idazle emakumezko honen 14 zortzikoek ez digute gure azterketarako corpus handiegirik eskaintzen.

ABL.SIN.: *Orain ausentadunas/amantiaganic* (1). *Contu atera-tendot/casu onetaric* (2), *celan apartaduco dira/ bada alcarreganic* (2), *bua neure arimia/gorputz onetaric* (3), *arren libraunaizu/betico penatic* (14). ABL.PL.: Ez da agertzen.

Zeharo ezberdinak dira beren artean aztertu ditugun *Peru Abarka* eta *Laudioko* 1828ko dotrinaren usadioak XIX mendean. Mogelena berritzailea da jadanik bizkaiera modernoko ablatibo eta prosekutibo nahastea ia beterik baitakusagu (*menditi* etorri da, eta *Donostira Hernaniti* joan da, lehenagoko *mendirean* edo *mendiriken* ordeztu) Baditu zenbait salbuespen (*aric* 127 eta 217, fosila) batez ere pluralean (-ETARIK 103, 107, 128, 137, 217 baina oso gutxi corpus osoari begiratuaz).

Laudiokoak aldiz -RIK (pl. -ETARIK) mantentzen du oraindik—Araba aldekoa azpieuskalki kontserbatzaileagoa zela dirudi— berrikuntza ez arkaismorik gabe (37).

(36) In Iker Atalak 2.

(37) XVIII.mendeko bizkaitarren artean ez ditugu erabili Basterrechearen testuak beren 1.ko argitalpenak ezin eskura izan ditudalako. Urkixok argitaratu *Passioa* (1777) berbizkaieratze saioa da. Lan hau inprentan zegoela Prai Bartolomeren *Euskal-errijetaco* eta Añibarroren *Escu-liburua* ere aztertu ditut; lehenengoaren paradigma Mogelena bezalatsu da, jakina, *-ti*, *-ganik* singularrean eta *-etatik* pluralean. Bigarrenarena *-tik*, *-ganik* singularrean eta *-etatik* pluralean. Badira bietan zenbait fosil (E. E. *nosic beinaco* 14 eta 129, *arian* 183; E. L. *echeric* 12, *-ric* denbora kutsukoetan, *goxereanic* 80). Kuriosoa izan daiteke 1.Ko edizio-ko *echeric* 12 hori *etxereanik* bihurtzea geroago. Vide Azkue *Morfologia Vasca*² 322.orrian.

5) -REAN AHOZKO LITERATURAN

Ahozko tradizioko literaturan elkaturik doazenez gero kantatzen diren istorioak eta hauek gauzatzen dituzten hitzak, usu hauetan hizkuntzaren iraganeko forma eta usadioak aurkitu ahal ditugu, istorioen zahartasuna frogatzeko orduan lekuko garrantzitsu gertatzen direla. Hori da hurrengo kanta hauetan *-rean*(ik) atzizkia-rekin jasoten dena, hain zuzen ere (38):

1) Azkueren *Cancioneroan* 398.zb.an («Eguna zala»): II.Neure maiteak bota egin eustan/lantzea *bentanarean*. Ajangizten bildua zuen Azkuek.

2) Op. cit. 503.zban: «Agura zarra baldin baneuko senartzat/botako neuke *bentanarean* kostaltzat» Otxandion bildua.

3) Op cit. 927.zban Ibarrurin bildu *Marijesietan*: «IV. Linboan egozan deiez bost mila urtean/Jauna yautsi zakiguz *zeruetarean*. Jesucristo, etc.».

4) Atzizki hau agertzen da *Cancioneroaz* kanpoko Marijesietan ere: «XIV.Birgiñiak artu eban/Semia magalian,/Josepe Santuari/Eutzela *eskurian*» (E. F. 1922 61.or. eta hur. Larrabetzu), «XXVIII. Erodes traidoria/Jausi da lurrera/*Eskurian* artu eta/Eregi dabe gora» (*ibi.*), «15.Virginiac artu eban/semia magalian/Josepe Santuari/Erue-la *escurian*» (Forua-Urdubaiko kuadernoa), eta aurrekoaren 2.a hitzez hitz; 3.*Linborian* egosandeyes/bost milla urtian/Jauna cerutic lurrera/jaitzi seitian (in Garratza *Canta berriac Gaboneracuac*, Gernika mende honen hasieran), berdin E.F.1933an ere.

5) «Urten daik mutil; urten daik mutil/alako *bentanarian*/ama neuriak urten dagijan kanpora *sospetxerian*» (*Ana Juanixe, Ondarrakoa*); «Urre katea eta medella dodaz nik *idunerian* (*Ana Juanixe, Dirua-Bargundiakoa*). (39).

---

38. Ikus «Baladaren Hizkuntza» eta «Baladaren Historiaz» atalak in J. A. Lakarra, Koldo Biguri eta Blanca Urgell, *Euskal baladak: Azterketa eta Antologia* (2 lib.), Hordago, Donostia 1983.

(39) In *op. cit.*, II lib. 56.or eta hur.

6) ONDORIOAK

Orain arte erakarri ditudan datuen laburpen gisa aztertu dugun deklinabide kasu honetaz atera ditzakegun ondorioak hauek genituzke:

1) Azkuek markatu zuen bezala -REAN atzizkia ezin erabil zitekeen —eta hau lehendabiziko testuetarik— bizidunekin; -(GAN)-IKek betetzen zuen berak utzitako lekua.

2) Halaber, atzizki hori defektiboa zen hitzak denborazko kutsua zuenean autore gehienetan (vide Zumarraga, Alzola, Mikoleta eta Zubia-Lezamiz) baina ez guztietan, ordea (Kapanaga).

3) Kronologiaren aldetik istilu frango ditu; batez ere azpieuskalkien eboluzio ezberdinaren poderioz: Betolazarentzat (1596) -REAN jadanik zaharkitua dago eta -RIK darabil, baina -REAN da forma normala (goiko xehetasunekin) XVI eta XVII. mendeko autore guztien hizkuntzan.

4) Alabaina hauen artean badira (1) eta (2)-ri beste kasu bat ere gehitzen dienak: *Arrasateko erreketan*, Domingo de Egiaren bertsoetan, eta Mikoletaren liburuan leku izen berezi guztiek -(R)IK daramate.

5) 1700etik aurrerako testu guztietan -REAN(IK)ez egin formak gutxiengoan daude (ikus hontaz Arzadunen 2. argitalpenaren lekukotasun interesgarria); *arean(ik) artearean(ik)*, eta beste zenbait fosiletan agertzen dira soilik.

6) Pleonasmusmodun (-REANIK) formaren lehendabiziko agerraldia 1638an aurkitu uste dut Alzolak Egiari ateratako bertsoetan; Mikoleta eta Kapanagaren liburuetan ere agertzen da baina forma zaharra (-REAN) baino askozaz gutxiago; lehendabizikoz pleonasmusmodun forma gehiago dakartzan testua Zubia-Lezamizena (1691-1699) da.

7) Forma zaharra 1700etik aurrera fosiltzat jo daiteke gorago esan bezala; dena den ditugun datuetarik pleonasmusmodunak gehiago irauten du bizirik: -REANen azken lekukotasun fetxaduna 1758ko Arzadunen 2. argitalpena da (Barrutiak eta Gamizek badarabilte baina honetaz 1759 eta 1773 baino lehenagokoak direla dakigu soilik); -REANIKen azkenengoa, Azkuek idatzi zuenez, justu mende bat beranduago Bonapartek argitaratu zuen Laudioko dotrinan.

8) Urteetan zehar begien aurrean ikus ditzakegula bi prozesu ematen dira, lehendabizi ablatibo zaharra lekua galduaz doa; ge-

ro ablatiboa eta prosekutiboaren formak nahasten dira. Lehendabizikoaz esan behar da (vide (1), (2), (3) eta (4)) prozesu hori aski aurreratua zela jadanik lehendabiziko testuetan eta bukatutzat eman daitekela (5)-en markatu salbuespenekin, XVIII.mendearen lehendabiziko hamarkadetarako.

Bigarren prozesuaz, lehendabiziko -TI(K)dun ablatiboa Urkizu durangarrarengan (1737) agertzen da behin, -RIKdunak baino askozaz portzentaia txikiagoan, alabaina; Arzadunen portzentaia ere berdintsua da baina igoaz doa urteak pasa ahala, ekialdeko auto-reetan batez ere: -TI(K) da nagusi Eibarko ordenantzetan eta, *Acto para la Nochebuena*; Mendebalean bere portzentaia asko hazi da De la Quadra bermeotarraren liburuetan (1784), baina oraindik gutxiengoa delarik, behin edo baino ez da azaltzen gernikar Gandararen poesietan (1757-1768) eta inoiz ere ez Olaetxea txoriherritararen dotrinan (1763). Beraz aztertu dudan garaian martxan (eta tokian tokiko abiaduraz) zegoen prozesutzat jo behar.

9) Aldaketa prozesua azpieuskalki ezberdinetan ez eze singularran eta pluralean ere ezberdina izan zen. Jadanik XVII.mendeko lehendabiziko testuetarik -ETARIK nagusitzen da -ETAREANen kaltetan eta prozesu horrek jarraitzen du mende horretan zehar oso astiro bada ere (Kapanagak oraindik 13 -ETAREN eta 10 -ETARIK ditu). 1700 ingururako -ETAREAN zeharo baztertua zen ez bait dugu horren exenplurik aurkitu Zubia-Lezamizen (1691-1699) testuaz gerotzik.

10) Orain arteko ondorioetarik ateratzen den kronologiak —hainbat herri eta azpieuskalkitarako dugun berri falta aitortu arren— balio dezake frogatutzat emateko lehen ia segurutzat genuen zenbait baladaren (*Eguna zala=Lantzarena, Ana Juanixe, Marrijesiak*) aintzinasuna; espero bezala kanta hauek *gutxienez* 1700 baino lehenagokoak dira. Azterturiko corpusetik atera daitezkeen ondorioek ez dute fetxa hori aurrerago eramateko botererik; alabaina kontutan izan bedi hizkuntzako erizpideek soilik *ante quem* bat eman diezaiguketela. Badira baladu kronologiarako beste zenbait erizpide (egitura, geografi hedadura eta beste) fetxa horiek beste pare bat mende aurreratzea zilegi egiten digutenak, ordea (40). Dena den, eta erregela orokor bezala, beste erizpideez antzeman badaiteke ere, soilik hizkuntzaren bitartez *frogatuko* bide da aintzinasun hori, inoiz horretara iristeko ahalmenik badugu, bederen.

---

(40) *Urten daik, etorri zitezien* (= ziren) etab bezalako hizkuntz datuez landa.

BIBLIOGRAFIA

- AÑIBARRO, P. A., *Escu-liburua*, Tolosa 1802. Hordagoren 1978ko facsimila erabili dut.
- , *Voces Bascongadas*. Luis Villasanteren hitzaurrea eta edizioa, Bilbo 1963.
- ARANA, P. José I. de, «Endechas reales o sextinas bascongadas a la muerte de la reina Amalia (Lima 1761)» in EUSKAL-ERRIA, 1883. Vide Lohman Villena.
- , «Curiosidades bascongadas. Salamanca 1746. Endechas reales en basquense, con la circunstancia de haberlas compuesto un poeta castellano de nación, en alabanza del Rey Phelipe, y obsequio al mismo tiempo de la lengua bascongada» in EUSKAL-ERRIA 1885.
- ARANA MARTIJA, J. A., «Marijesiak» in DANTZARIAK 1979.
- , «Gabon Canta de Guernica de 1757» in EUSKERA 1976, 89 eta hur.
- , «Euskara dakarren XVII.mendeko liburu bat Mexicon» in EUSKERA 1979, 759 eta hur.
- AREJITA, A., «Domingo Egiari gorazarre kantua» in Euskeraren Iker Atalak 2, 1983.
- ARZADUN, M. de, *Doctrina Christianeen Explicacinoa*,² Iruinea 1758.
- AZKUE, R. M.^a de, «Evolución de la lengua vasca» in EUSKERA 1935, 57-120.or.
- , *Cancionero Popular Vasco*,² Bilbo 1968.
- , *Morfología Vasca*,² Bilbo 1969.
- BARRUTIA, vide LAKARRA *et alii*.
- BASTERRECHEA, A., *Jesu-Christo gure Jaunaren Passioa, euscarazco versoetan*. 1777ko edizioaren facsimila in RIEV XXII (1931), 221 eta hur.
- BETOLAZA, vide MITXELENA.
- FR. BARTOLOME SANTA TERESA, *Euscal-errijetaco olgueeta ta dantzeen neurritzco gatz-ozpinduba*, Iruñean 1816an. Hordagoren facsimila 1978an.
- CLARE, L., «Una poesía vasca compuesta con ocasión del nacimiento del Príncipe D. Felipe» in FLV 1974.
- DE LA QUADRA, Fr. Nicolás M., *Exercicio Santo de ayudar à bien morir, compuesto, y sacado de A^a A. que aquí se citan, por...*, 1784ko eskuizkribua.
- , *Doctrina Christinaubarena*, 1784ko eskuizkribua.
- ELORTZA, J., «Oinatiko Arrazola etxeko manuskritoak» in EUSKERA XXII (1977) 179-197.or.
- EUSKO FOLKLORE. 1922 eta 1933ko kanta bildumak.
- GAMIZ, J. B., vide J. Goikoetxea Maizaren «Joan Baptista Gamiz Ruiz de Oteo. XVIII.mendeko arabar euskal olerkaria. 1696-1773» eta Hendrike Knörren «Gamizen hizkeraz zertxobait» in EUSKERA XIX (1974) 167-230.or eta lehenengoaren *Juan Bautista Gámiz Ruiz de Oteo, poeta bilingüe alavés del siglo XVIII*, Gasteiz 1983.
- GANDARA, S. A. de la, ikus ARANA, LAKARRA 1982 eta TELLECHEA-IDIGORAS.

GARIBAI, vide ZUBIAUR.

IRIGOIEN, A., «Bilbo eta euskara» in EUSKERA XXII (1977).

KAPANAGA, *Exposición breue de la doctrina christiana*, 1656. Dogsonen ediziotik aipatuz.

LAKARRA, J. A., «XVIII.Mendeko zenbait bilantziko berri» in ASJU XVI (1982) 71-113.or.

—, *et alii*, *Gabonetako ikuskizuna*, Gasteiz 1983.

—, Koldo Biguri eta Blanca Urgell, *Euskal Baladak: Antologia eta Azterketa* (2 lib.), Hordago, Donostia 1983.

LANDUCHIO, N., vide MITXELENA.

LAUDIOKO DOTRINA, *Cristiñau doctrinia/Aita Gaspar Astetec/erderaz escribidua/eta guero/D. Gabriel Menendez de Luarcac gauza/asco erantzita atera ebana./Orain eusquerara biyortuta, urteiten/dau arguitara cerbaist gueiyagoturic./Laudiyoco Abade Jaunen/encarguz eta costuz. Biar dirian baiyezcoacaz./Bilbon./Misericordiyaco etsian; Felipe Mora/les-en Moldateguiyan./1828garren urtian.*

LEZAMIZ, J. de, vide ARANA.

LOHMAN, G., «Poesías Vascas en Lima en el siglo XVIII» in BAP 1956, 417-422.or.

MANTEROLA, A., «Adisquide bat daucat» in Euskeraren Iker Atalak 2 1983.

MICOLETA, R., *Modo breve para aprender la lengua vizcayna*, 1653an egina. Revista de Ciencias Históricas, 1881.

MITXELENA, L., «Un catecismo vizcaíno del siglo XVII» in BAP 1954, 85-95.or.

—, «La Doctrina de Betolaza (1596)» in BAP 1955, 83-100.or.

—, *Textos Arcaicos Vascos*, Madrila 1964. Ikus OMAECHEVARRIA.

—, «Descubrimiento y redescubrimiento en textos vascos» in FLV VIII (1971) 149-169.or.

—, *Fonética Histórica Vasca*;² Donostia 1977.

—, eta Agud, Manuel, Landuchioren *Dictionarium Linguae Cantabrigicae* (1562)-ren edizioa, Donostia 1958. Hitzaurrea Mitxelenarena da. Vide Zumarraga eta Urquijori egin hitzaurrea.

MOGEL, J. A., *Peru Abarka*. Azkueren edizioaren berrargitalpena Bilbon 1978an eta lehendabizikoaren facsimila Gerediagak 1981an.

MUGICA, S., «El vascuence en los archivos municipales de Guipúzcoa» in RIEV 1907, batez ere 731-733 orrietan datozen *Ordenanza Municipalac Eusqueras elecinetaracotz* (1754-58 artean eginak).

MURUGARREN, L., «Un texto arcaico vasco más» in BAP 1980, 411 eta hur.

OLAECHEA, B., *Doctrina Cristiana*, Vitoria 1763.

OMAECHEVARRIA, Fr. I., Mitxelenaren TAVen erreseina in BAP 1964, 335-343.or.

OTAZU, A., «El Cantar de Bretaña (Un poema inédito de fines del siglo XV en lengua vasca)» in FLV XIX (1975), 43-70.or.

REFRANES Y SENTENCIAS DE 1596, facsimila Bilbon 1975 Irigoienen hitzaurrearekin. Vide Urquijo.

- SARASOLA, I., *Materiales para un Thesaurus de la Lengua Vasca*, tesi argitaragabea, Barcelona 1980.
- TELLECHEA, J. I. eta LECUONA, M., «Gabon-kantak» de Guernica (1764) in BAP 1966, 158 eta hur.
- URKIZU, D. L., *Liburu Virginia Santissimien Errosario Santuena*, Durango 1737.
- URQUIJO, J. de, *Refranero Vasco. Los Refranes y Sentencias de 1596* (2 lib.), Donostia 1964. RIEV en argitaratu eta komentatu zuen bilduma osoa. Argitalpen horretan soilik lehendabiziko 394ak bildu dira.
- , «Un catecismo vascongado de 1759» in *Revue de Linguistique et de Philologie Comparée* 1905, 249-272 eta 1906, 45-67, 102-120 eta 164-176.
- VINSON, J., *Essai d'une Bibliographie de la Langue Basque*,² Anthropological Publications, Oosterhout, Pays-Bas 1970.
- VIVA JESUS, Vide MITXELENA.
- ZUBIA, N. de, Vide ARANA.
- ZUBIAUR, J. R. eta ARZAMENDI, J., «El léxico vasco de los refranes de Garibay» (Errefrauk ere argitaratzen dira) in ASJU X (1976), 47-144.or.
- ZUMARRAGA, Fr. Juan de, Antonio Tovar, Enrique Otte eta Luis Mitxelena, «Nuevo y más extenso texto arcaico vasco: de una carta del primer obispo de México, Fray Juan de Zumárraga» in EUSKERA XXVI, 5-14.or.

P. S. 5. atalean aipatzen dudan *Forua-Urdubaiko kuadernoa* toki hartan aurkituriko *Marijesidun* eskuizkribua da (cf. J. A. Arana, «Marijesiak» in DANTZARIAK 1977). Aranari zor diot A. Zavalak gordetzen duen orijinalaren transkribaketa. Orijinalaren azterketa sakonagoren faltaz ez naiz ausartu bere arkaismuek adierazten zidaten aintzinasuna aitortuaz testu zaharren artean sartzen oraingoz. Izango al dugu aurki berri zehatzik izkribu hortaz bizkaieraren eta euskal literaturaren historiarentzat izan dezakeen garrantzia kontutan harturik.

Lan hau jadanik bukatua zegoenean eta bere esku zabalaren lekuko A. Arejita adiskideak XVII.mendearen bukaerakoa izan daitekeen dotrina llabur baten transkribaketaren kopia eman dit. Testua g-ko b-eraz dago eta oso interesgarria iruditzen zait adieraztea (Arejitak hurrengo IKER ATALetarako prestatzen duen lanera igorriaz xehetasun gehiagotarako) ezen bere sistiman —TIK (GANIK)/—ETATIK ematen dela *certaric* (4.or.) salbuespen bakarrarekin. Argi dago honenbestez lan honetan aurkeztu dugun kronologi saio honek zehaztasun eta aldaketa zenbait beharko lituzkeela batez ere azpieuskalki ezberdinen bilakaerari dagokionez; gogora bedi Mikoleta eta Betolazaz markatua. Argigarria gerta daiteke prolatiboaren azterketa ere, ez bakarrik ablatiboarekin historikoki izan dituen hartuemanak direla kausa, baina lekuzko kasuen historiaz hobeki jakiteko. Baina oraingoz «gero» esan behar.